

نقد مدخل «علی بن ابی طالب» در دائرة المعارف الیورلیمن*

محمدعلی رضایی اصفهانی** و محمدعلی ریحانی نیا***

چکیده

این پژوهش به معرفی، بررسی و نقد مدخل علی بن ابی طالب علیه السلام از دانش نامه قرآن کریم اولیورلیمن می پردازد. نویسنده مقاله، ترجمه متن مقاله، و نقاط قوت و نقاط ضعف مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق تحلیلی - توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه ای می باشد. نویسنده مقاله اگرچه مسلمان نیست اما در این زمینه تخصص دارد و به موضوع تحقیق آشنا است و به برخی دیدگاه های شیعه، اهل سنت و صوفیه در باره حضرت علی علیه السلام اشاره کرده و از یک جانبه گرایی پرهیز به عمل آورده و بسیاری از فضائل امام علی علیه السلام بیان گردیده است. از مهم ترین اشکالات این مدخل، عدم جامعیت آن است؛ و نیز به رابطه علی علیه السلام با قرآن تا حدی اشاره شده است اما درباره رابطه قرآن با علی علیه السلام گویا نیست، به اختلاف مصحف ها اشاره شده در حالی که اصل قرآن واحد است و اختلافی در آن نیست، گفته شده گردآوری قرآن بعد از پیامبر انجام گرفته اما در این زمینه در میان قرآن پژوهان شیعه دو دیدگاه وجود دارد، و عدم مستندسازی کامل، از دیگر اشکالات این مدخل می باشد، منابعی که در این مدخل استفاده شده، همگی جزء منابع اسماعیلیه و اهل سنت بوده و به هیچ یک از منابع شیعه دوازده امامی ارجاعی صورت نگرفته است.

واژگان کلیدی: مقاله علی بن ابی طالب علیه السلام، آرزینا آر. لالانی، دانشنامه قرآن کریم، اولیورلیمن،

بررسی و نقد.

*. تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۰۱ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۸/۰۸/۱۸.

** استاد جامعه المصطفی العامیه و عضو هیئت علمی پاره وقت مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی: rezaee.quran@gmail.com

*** دانشجوی دکتری قرآن و متون اسلامی دانشگاه معارف اسلامی (نویسنده مسئول): reyhani_nia@yahoo.com

مقدمه

دائرة المعارف قرآن الیورلیمن، دومین دائرة المعارف غربی‌ها در مورد قرآن است و آن‌ها در این زمینه از مسلمانان سبقت گرفته‌اند، در حالی که وظیفه پیروان قرآن است که کتاب آسمانی خویش را به زیبایی به جهانیان معرفی نمایند، ولی غربی‌ها آن گونه که خودشان می‌خواهند قرآن را به دنیا معرفی می‌کنند. این کتاب هرچند از برخی نقاط قوت برخوردار است اما در عین حال دارای اشکالات زیادی نیز می‌باشد. بر این اساس می‌بایست از سوی قرآن پژوهان مسلمان مورد بررسی و نقد قرار گیرد.

آرژینا لالانی یکی از نویسندگان این مجموعه می‌باشد که عهده‌دار نوشتن مقالات متعددی بوده است. یکی از مقالات وی، مدخل علی بن ابی طالب می‌باشد. ایشان در این مقاله به دیدگاه‌های شیعه، اهل سنت و صوفیه درباره علی علیه السلام اشاره نموده است و از یک جنبه گرابی پرهیز نموده، ولی مقاله از جامعیت لازم برخوردار نیست و دارای برخی اشکالات می‌باشد. لذا در این پژوهش مقاله علی بن ابی طالب علیه السلام مورد بررسی و نقد قرار می‌گیرد. البته در این امر جانب انصاف رعایت شده و ابتدا نقاط قوت مقاله بیان می‌گردد، سپس نقدها و اشکالات آن در یک دسته‌بندی منطقی مورد بررسی قرار می‌گیرد. با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد تاکنون پژوهشی در بررسی و نقد این نوشتار صورت نگرفته است.

معرفی اجمالی دانشنامه قرآن کریم اولیورلیمن

کتاب «قرآن: یک دایرة المعارف» دومین دایرة المعارف نگاشته شده توسط مستشرقان پیرامون قرآن کریم است که با سر ویراستاری پروفیسور الیورلیمن (Oliver Leaman) در سال ۲۰۰۵ م در آمریکا نوشته شد و در یک جلد به چاپ رسید. برخی نقاط قوت این کتاب عبارتند از: ۱. توجه به مذهب شیعه و شخصیت‌های آن؛ ۲. ارائه بیشتر مدخل‌ها در قالب واژه قرآنی؛ ۳. زبان ساده و حجم کم مدخل‌ها.

برخی نقاط ضعف این دانشنامه عبارتند از: ۱. توضیح ندادن شیوه انتخاب موضوعات؛ ۲. استفاده نکردن از نویسندگان متبحر در پژوهش‌های قرآنی؛ ۳. یک‌نواخت نبودن روش ارجاع مدخل‌ها؛ ۴. بررسی قرآن با روش‌های بررسی عهدین؛ ۵. دخالت دادن ذهنیت و پیش‌فرض‌های غیر علمی (رضایی اصفهانی، مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۷، «مقاله معرفی و بررسی دائرة المعارف قرآن الیورلیمن»، ۱۳۸۸: ۲۹-۷۰).

معرفی نویسنده مقاله: آرزینا آر. لالانی (arzina r. lalani)

آرزینا آر. لالانی دکترای خود را در مطالعات اسلامی از دپارتمان مطالعات عربی و خاورمیانه‌ای دانشگاه ادینبورو گرفته است. وی تسلط کامل به زبان عربی داشته و اطلاعات وسیعی از متون سنتی اسلامی دارد. خانم لالانی در حال حاضر به‌عنوان محقق مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن مشغول به فعالیت است و پیش از آن در دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه کمبریج و دانشگاه دمونتفورت تدریس می‌کرده است.

یکی از آثار او با نام «اندیشه‌های نخستین شیعی؛ تعالیم امام محمد باقر (علیه السلام)» در سال ۲۰۰۲ م برنده جایزه کتاب سال ولایت جمهوری اسلامی ایران شد. این کتاب تاکنون به زبان‌های فارسی، عربی، فرانسه، گجراتی و اردو ترجمه و منتشر شده است.

کتاب دیگری که وی در دست تهیه دارد، ترجمه و ویراستاری یک اثر خطی از دوران فاطمیان از احمد نیشابوری است با نام «اثبات الامامه». از فعالیت‌های دیگر لالانی می‌توان به «امامت در قرآن» و ترجمه و ویراستاری «شواهد البیان» جعفر ابن منصور الیمینی از متون مهم دوره فاطمیان اشاره کرد.

لالانی هم‌چنین با دائرةالمعارف قرآن، دائرةالمعارف دین، فرهنگ فیلسوفان مسلمان و دائرةالمعارف قرآن راتلج همکاری دارد. وی در کنفرانس‌های متعدد علمی هم شرکت داشته که از آن جمله می‌توان به کنفرانس مطالعات شیعی در دانشگاه مینز آلمان اشاره کرد. او در آن کنفرانس به ایراد سخنرانی با عنوان «گفتمان تفسیری راجع به کلمه شیعه» پرداخت (حسینی، شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی زبان «۱۹۵۰ تا ۲۰۰۶ میلادی»، ۱۳۸۷: ۲۸۸-۲۸۹).

ترجمه مقاله علی بن ابی طالب (علیه السلام)

نام علی (علیه السلام) پیوند جدایی ناپذیر با قرآن دارد، اما به رغم مطالب زیادی که درباره او نوشته شده، هنوز موقعیت ممتاز و علم بی‌نظیر و عمیق او به قرآن باید مورد بررسی بیشتر قرار گیرد.

علاوه بر آن که علی یکی از اولین قاریان قرآن بود، آن گونه که از منابع معلوم می‌شود، از مهارت و استعدادی استثنایی در قبال محتوای قرآن برخوردار بود. علم فوق‌العاده او به قرآن و نیز نفوذ او بر نسل‌های آینده، در قدیمی‌ترین منابع موجود، اعم از شیعه، سنی و صوفی، مستند است. در احادیث زیادی نمونه‌هایی از خرد و درک عمیق او از کتاب خدا و نیز تمایز و سنجیدگی او در صدور آرای قضایی بر پایه علم به قرآن روایت شده است. این نمونه‌ها به شکل «قضایا» یا آرای حقوقی که در زمان حیات پیامبر و نیز در زمان حکومت خلفای اولیه و از جمله خلافت خود

صادر نموده، به دست ما رسیده. عنوان «الدیان» به معنای «قاضی» معمولاً به خدا اختصاص دارد، اما به نوشته لسان العرب مردم آن را برای علی بن ابی طالب به کار بردند. و او را «دیان هذه الامه» (فرزانه این امت) نامیدند.

در میان صحابه فراوان پیامبر که از نظر تفسیر عمومی قرآن از جایگاه خاصی برخوردارند، چند نام برجسته وجود دارد، از جمله عبدالله بن عباس، عبدالله بن مسعود، ابی بن کعب و علی بن ابی طالب.

روایات قدیمی ذهبی حاکی از آن است که ابن عباس فضیلت همه تفسیرهای قرآنی خود را به علی [علیه السلام] نسبت داد. ضمن آن که ابن مسعود نقل می کند که علی هم بر قرآن ظاهری و هم بر قرآن باطنی مسلط است.

با توجه به آن که علی در صفین وقتی مخالفان کوشیدند با قرار دادن برگ های قرآن بر سر نیزه ها، جنگ را شتابان پایان دهند، خود را «قرآن ناطق» خواند، این عبارت اهمیت بیش تری می یابد.

نقش محوری علی در تاریخ مورد ادعان همه مسلمانان است. علی قهرمان بزرگ مبارزات اولیه برای بقای اسلام و یکی از خلفای راشدین است که او را سرچشمه علم باطنی می دانند.

علی در نقطه آغاز بیشتر سلسله های طریقت صوفیه قرار دارد و فضیلت تدوین نخستین صرف و نحو عربی نیز از آن اوست. اما شیعه برای علی در کنار پیامبر وظیفه روحانی بی نظیری قائل است، که او را در جایگاه رفیعی قرار داده و او را از حق رهبری یا امامت برخوردار می سازد.

محبت و توجه پیامبر نسبت به علی بر همگان روشن بود. آن دو جد مشترکی داشتند و عموزاده هم بودند؛ علاوه بر آن، علی بعدها با فاطمه دختر پیامبر ازدواج کرد.

ابن اسحاق خاطر نشان می سازد که علی از خردسالی، تحت مراقبت محمد [صلی الله علیه و آله] پرورش یافت و اولین فرد مذکری بود که به پیامبر ایمان آورد و پیام اسلام را پذیرفت. خود پیامبر در خانواده پدر علی پرورش یافته بود، که در آن زمان رئیس طایفه بنی هاشم از قبیله قریش بود و در سال ۴۰ ق/م ۶۶۱ م درگذشت.

۵۰ اشارات در قرآن

در ایام حیات محمد [صلی الله علیه و آله] اهل بیت او از جایگاهی انحصاری برخوردار بودند، که قرآن بر آن تأکید دارد. علی رابطه ای خاص با پیامبر داشت که در جامعه از نظرها مخفی نماند. همان گونه که می دانیم، قبل از صدور احکام قرآن یا بعد از آن، علی از سوی پیامبر برای انجام بسیاری از وظایف مهم و مستلزم اخذ تصمیم های تأثیرگذار، انتخاب می شد.

وقتی علی ۱۳ ساله بود، در پی نزول این حکم؛ «خویشان نزدیکت را هشدار ده» (شعراء/ ۲۱۴) به درخواست کمک از سوی پیامبر پاسخ داد. وظیفه ابلاغ سوره بقره به مردم مکه در نهایت به علی واگذار شد. در حادثه مباحله که به دنبال دیدار هیأت اعزامی مسیحیان نجران با پیامبر در سال ۱۰ هجری انجام شد، پیامبر تصمیم گرفت خانواده خود را شامل علی، فاطمه، حسن و حسین همراه ببرد.

در قرآن موارد متعددی هست که در آنجا خانواده پیامبر (اهل البیت، آل، اهل، ذریه، قربا و عترت) در مقایسه با دیگر مؤمنان، از افتخار و امتیاز بیش تری برخوردار شده‌اند. داستان‌های قرآن پیرامون پیامبران پیشین و احفاد آنان نیز از نظر جایگاه، مقام و موقعیت بی نظیر آنان کاملاً واضح است. بنابراین در ادبیات شیعی، علی و امامان را احفاد پیامبر می‌دانند که با عناوینی چون نشانه‌های خدا، راه، مسیر مستقیم، نور خدا، وارثان کتاب خدا، اهل علم، اصحاب حجیت و دیگر القابی از این دست، در قرآن مورد اشاره قرار گرفته‌اند.

علی و تفسیر و تأویل قرآن

علی جایگاه ممتازی در شکل‌گیری تفسیر قرآن دارد. علم عمیق و فوق‌العاده علی در باب قرآن در منابع قدیم و میانه به خوبی آزموده شده است، اگرچه در کارهای علمی معاصر چنین نیست. محمد [ﷺ] پیش‌بینی کرده بود که علی باید برای تأویل قرآن مبارزه کند، همان گونه که برای تنزیل قرآن جنگیده بود. کتاب‌های حدیث قدیمی مانند صحیح بخاری نوشته‌اند که علی بن ابی طالب بر جنبه‌های باطنی و ظاهری قرآن مسلط بود. خرد و نفوذ استثنایی او در آثار مختلف تاریخی، تفسیری، تراجم احوال، حدیث، عرفان، شعر و فقه مورد تصدیق قرار گرفته است. احادیثی مانند «علی با قرآن است و قرآن با علی است» و «من شهر علمم و علی دروازه آن است» نشانه‌های دانش انحصاری او در مورد کتاب خدا است.

مفسران شیعه و سنی توافق دارند آیه ۲۶۹ سوره بقره درباره خرد، به علی اشاره دارد «(خدا) به هر کس بخواهد حکمت می‌بخشد و به هر کس حکمت داده شود، به یقین خیری فراوان داده شده» در حدیث آمده که خرد به ده بخش تقسیم شده که نه بخش آن به علی و باقی بین سایر مردم تقسیم شده است.

اسلام باطنی، وحی قرآن را بیان نمادین واقعیت‌های باطنی روحانی به زبان انسانی می‌داند. بنابراین در مقایسه با آنچه در ظاهر به چشم می‌آید، عمق و اندر یافت ژرف‌تری دارد و این معنی عمیق باطنی با تأویل استخراج می‌شود. مثلاً در کتاب الافتخار ابو یعقوب سجستانی، محمد «ناطق» است که «تنزیل» را دریافت می‌کند و «شریعت» را بنا می‌نهد و علی «وصی» اوست که با استفاده از علم تأویل به ایضاح باطن قرآن می‌پردازد. به علاوه علی به مثابه یکی از چهار منبع «عقل»، «نفس»، «ناطق» و «وصی» تصویر می‌شود.

واژه دیگری که برای علی به کار رفته کلمه «اساس» است، زیرا او نه تنها خط تاریخی امامت را تأسیس نمود، که علم جانشینانش نیز به اسرار الهی منبعث از اوست. جنبه‌های باطنی و ظاهری مستقل از یکدیگر نیستند، بلکه متتابع و متکامل‌اند؛ به نوشته شواهد و البیان نوشته جعفر بن منصور یمنی، مانند جسم و روح در هم بافته شده‌اند. هیچ یک نمی‌تواند بدون دیگری کارکردی داشته باشد. سجستانی در کتاب المقالید به تنزیل به عنوان ماده خام و به تأویل به عنوان کالای ساخته شده اشاره می‌کند. کارکرد تأویل بعد از تنزیل قرار دارد درست همان گونه که صنعت‌گر بدون ماده خام قادر به کار نیست.

نقش علی علیه السلام به عنوان امام نیز با تأویل قرآن از طریق باز کردن لایه‌های معنایی درون آیات برای کسانی که قادر به درک آن بودند، به اکمال رسید. علمی که علی به بعضی افراد مشخص از جمله سلمان فارسی و کمیل بن زیاد آموخت، علمی خاص بود و به آن‌ها امکان می‌داد قرآن را از طریق تجربی درک کنند.

استعداد بی‌ظنیر و توانایی اعجاز آمیز او آن بود که مردم را قادر می‌ساخت که پدیده روحانی تبیین ناپذیر محمد صلی الله علیه و آله را درک و از آن تقلید نمایند. بسیاری این نقش برجسته او را نقش «ولی اعظم» می‌شناسند که عشق او به خدا یا فنای در ذات پروردگار، در این حدیث تجلی می‌یابد: «کسی که خود را بشناسد، پروردگار خود را می‌شناسد». وقتی علی علیه السلام به شاگردان نزدیکش با عنوان «شیعیان» خود (پیروان خود در ایام حیات پیامبر) اشاره می‌کند، که در منابع تاریخی اولیه مانند کتاب الزینه نوشته ابوحاتم رازی نیز تأیید شده، به این معنا است که علی علیه السلام آن‌ها را در جرگه درک واقعیت باطنی پذیرفته است.

علی و گردآوری قرآن

علما در این مورد متفق‌الرأی‌اند که علی نسخه‌ای از قرآن را داشت که خود گردآوری کرده و روایت او از قرآن بود؛ بنابراین اگرچه این قرآن در دسترس نیست، اما علی نخستین کسی بود که قرآن را گردآوری کرد. این امر در احادیث متعددی از منابع شیعه و سنی مضبوط است. جنبه منحصر به فرد این روایت از قرآن آن بود که بر حسب ترتیب نزول آیات گردآوری شده بود و برخی از صحابه از جمله ابن سیرین بر فقد این متن تأسف می‌خورند. شاهد وجود این قرآن را می‌توان در منابعی مانند طبقات ابن سعد، انساب بلاذری و اتقان سیوطی یافت. می‌دانیم علی مکرراً یادآوری می‌کرد که «از من پرسید قبل از آن که مرا از دست بدهید... یک آیه هم نیست که من ندانم در شب نازل شد یا در روز، و در دشت نازل شد یا در کوه». در همین راستا این اعتقاد

وجود دارد که نمونه گردآوری شده توسط علی و نمونه‌های گردآوری شده توسط عبدالله بن مسعود، ابی بن کعب و دیگران با نمونه‌هایی که گروه زید بن ثابت گردآورد، یکسان نبودند. درست است که مدتی طول کشید تا این نمونه متعاقباً در ایام عثمان نمونه رسمی اعلام شود. گردآوری قرآن بعد از پیامبر انجام شد و علی اولین کسی بود که روایتی از قرآن را گرد آورد که خود در طول سال‌هایی که پیامبر را از نزدیک می‌شناخت، تنظیم کرده بود. اگرچه متأسفانه روایت علی (علیه السلام) در دست نیست اما از طریق تعالیم افراد خانواده‌اش به خصوص امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام) که هر دو مراجع معروفی در باب قرآن بودند، در همه جا منتشر شد (اولیورلیمن، دانشنامه قرآن کریم، ۱۳۹۱: ۳۶۹-۳۷۱).

بررسی و نقد مقاله

در بررسی و نقد متون علمی می‌بایست نقاط قوت و نقاط ضعف هر دو مورد توجه قرار گیرد و از یک‌جانبه‌گرایی پرهیز شود، لذا در این نوشتار ابتدا نقاط قوت مقاله و سپس نقاط ضعف و نقدها بیان می‌شود.

۱. نقاط قوت مقاله

در این مقاله می‌توان به نقاط قوت ذیل اشاره نمود:

یک - نویسنده مقاله اگرچه مسلمان نیست اما در این زمینه تخصص دارد و به موضوع مقاله آشنا است. همان گونه که در بخش معرفی نویسنده بیان شد، وی دارای مدرک دکترای مطالعات اسلامی بوده و شیعه پژوه می‌باشد و در این زمینه دارای تألیفات و تحقیقات است اگرچه بیش‌تر تحقیقاتش مربوط به اسماعیلیه است، و به زبان عربی و متون سنتی اسلامی نیز تسلط دارد.

دو- نظم و چینش منطقی در مباحث مطرح شده در مقاله وجود دارد.

سه - گزارشی بودن رعایت شده و از اظهار نظر غیر کارشناسی خودداری گردیده است.

چهار- بی‌طرفی و منصفانه بودن تا حد زیادی رعایت شده است.

پنج- مقاله برخوردار از نثر علمی و قلم روان می‌باشد.

شش- گزیده نویسی مورد توجه بوده است.

هفت- به برخی دیدگاه‌های شیعه، اهل سنت و صوفیه درباره علی (علیه السلام) اشاره شده است و از

یک‌جانبه‌گرایی پرهیز گردیده است.

هشت- فضیلت‌های ذیل را به ترتیب منطقی و به حق و منصفانه نسبت به امام علی (علیه السلام) بیان

نموده است:

۱. اعتراف به پیوند جدایی ناپذیر علی (علیه السلام) با قرآن؛ ۲. علی (علیه السلام) از اولین قاریان قرآن؛ ۳. علم عمیق و فوق العاده علی (علیه السلام) به محتوای قرآن؛ ۴. آرای قضایی علی (علیه السلام) بر پایه قرآن؛ ۵. علی (علیه السلام) مفسر برجسته قرآن؛ ۶. علی (علیه السلام) قرآن ناطق؛ ۷. علی (علیه السلام) قهرمان بزرگ مبارزات اولیه اسلام؛ ۸. علی (علیه السلام) در نقطه آغاز بیش تر سلسله های طریقت صوفیه؛ ۹. تدوین نخستین صرف و نحو عربی؛ ۱۰. قائل بودن شیعه به حق امامت و رهبری برای علی (علیه السلام)؛ ۱۱. محبت و توجه پیامبر نسبت به علی (علیه السلام) و تربیت در دامان ایشان؛ ۱۲. علی (علیه السلام) اولین مرد مسلمان؛ ۱۳. جایگاه انحصاری اهل بیت (علیهم السلام) در زمان حیات پیامبر؛ ۱۴. انتخاب علی (علیه السلام) برای انجام وظایف مهم از سوی پیامبر؛ ۱۵. پاسخ مثبت علی (علیه السلام) به دعوت پیامبر در جلسه انذار خویشاوندان؛ ۱۶. واگذار شدن وظیفه ابلاغ سوره برائت به مردم مکه به علی (علیه السلام)؛ ۱۷. حضور علی (علیه السلام) و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام) در ماجرای مباحله؛ ۱۸. امتیاز خانواده پیامبر در قرآن نسبت به دیگران؛ ۱۹. علی (علیه السلام) و امامان احفاد پیامبر؛ ۲۰. خرد و نفوذ استثنایی علی (علیه السلام) در آثار مختلف تاریخی، تفسیری، تراجم احوال، حدیث، عرفان، شعر و فقه؛ ۲۱. علم انحصاری علی (علیه السلام) به کتاب خدا؛ ۲۲. علی (علیه السلام) برخوردار از حکمت؛ ۲۳. علی (علیه السلام) آگاه به تأویل و باطن قرآن؛ ۲۴. علی (علیه السلام) و تأسیس خط تاریخی امامت؛ ۲۵-۲۰. علی (علیه السلام) امام و ولی اعظم؛ ۲۶. علی (علیه السلام) نخستین گردآوری کننده قرآن.

این ها فضائلی است که یک محقق غیر مسلمان اما منصف و بی طرف نسبت به علی (علیه السلام) بر زبان و قلم می راند، لذا از این جهت باید مورد توجه قرار گیرد و برجسته سازی شود، هر چند این ها بخش کوچکی از دریای فضائل امام علی (علیه السلام) می باشد.

۲. نقاط ضعف مقاله

این مقاله مانند سایر تحقیقات با این که از نقاط قوتی برخوردار است، دارای نقص ها، کمبودها و اشکالاتی نیز می باشد که اشکالات آن در قالب ساختار منطقی ذیل بیان می گردد.

۱-۲. اشکالات ساختاری

یک- اولین اشکال ساختاری این مدخل این است که بدون مقدمه ذکر شده است، در حالی که هر گفتار و نوشتاری می بایست از مقدمه برخوردار باشد.

دو- اشکال ساختاری دیگری که متوجه این مقاله می باشد این است که پیشینه تحقیق ذکر نشده است، در صورتی که بیان پیشینه تحقیق ضروری می باشد به جهت آن که نوآوری های تحقیق نمایان گردد و از انجام تحقیقات تکراری پرهیز شود.

۲-۲. اشکالات محتوایی

یک- مهم ترین اشکال محتوایی این مقاله عدم جامعیت آن می باشد که در معرفی علی بن ابی طالب (علیه السلام) اگرچه به برخی دیدگاه های شیعه و اهل سنت اشاره شده است، اما ایشان کامل و جامع از منظر قرآن معرفی نشده است. به فضائل و مقامات علی (علیه السلام) در قرآن اشاره نگردیده، به آیات فراوانی که در مورد علی (علیه السلام) نازل شده، اشاره نشده است؛ آیاتی که حضرت علی (علیه السلام) و برخی از اهل بیت (علیهم السلام) مصداق انحصاری آن ها می باشند. آیاتی که علی (علیه السلام) از مصادیق بارز آن ها می باشند؛ بر اساس روایات و تفاسیر شیعه و اهل سنت، آیات زیادی در مورد حضرت علی (علیه السلام) نازل شده که در برخی موارد حضرت از مصادیق آن ها است. در کتاب های فریقین از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل شده است: هیچ آیه ای در قرآن با خطاب «یا ایها الذین آمنوا» وجود ندارد مگر این که علی (علیه السلام) در رأس آن و امیر آن است. (گنجی شافعی، کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، ۱۴۰۴: ۱۳۹؛ هاشمی رفسنجانی، فرهنگ قرآن، ۱۳۸۴: ۱۶۵/۲۱) بر این اساس از این جهت این مدخل ناقص می باشد و قادر نیست سیمای علی بن ابی طالب در قرآن را ترسیم سازد. و در یک کلام می توان گفت به رابطه علی (علیه السلام) با قرآن تا حدی اشاره شده است، اما درباره رابطه قرآن با علی (علیه السلام) گویا نیست.

دو- در مورد تفاوت مصحف علی (علیه السلام) با سایر مصاحف که در مقاله ذکر شده، بیان این نکته ضروری است که این تفاوت در ترتیب سوره ها و ذکر شأن نزول ها و بیان تأویلات بوده و متن قرآن یکسان است و تفاوتی ندارد (معرفت، التمهید فی علوم القرآن، ۱۴۲۹: ۱/ ۲۹۵-۲۹۶). اختلافات سایر مصاحف اصحاب؛ مصحف عبدالله بن مسعود و مصحف ابی بن کعب با مصحف گروه زید بن ثابت، نیز جزیی و در مورد چگونگی ضبط و قرائت برخی کلمات و ترتیب و تنظیم سوره ها بوده است (همان: ۱/ ۲۹۹-۳۲۵). اما توحید مصاحف و یکی نمودن رسم الخط و قرائت که توسط عثمان صورت گرفته، مورد تأیید علی (علیه السلام) بوده و با مشورت ایشان صورت گرفته است. در این باره نقل شده علی (علیه السلام) فرمود: «اگر امر مصحف ها به من نیز واگذار می شد، من همان می کردم که عثمان کرد». و پس از آن که علی (علیه السلام) به خلافت رسید، مردم را بر آن داشت تا به همان مصحف عثمان ملتزم باشند و تغییری در آن ندهند، گرچه در آن غلط های املائی وجود داشته باشد (همان، ۱/ ۳۳۷-۳۳۸).

سه- در مقاله آمده: گردآوری قرآن بعد از پیامبر انجام شد. این دیدگاه اهل سنت می باشد، اما در مورد جمع قرآن در میان شیعه دو دیدگاه وجود دارد: برخی قرآن پژوهان معاصر مثل علامه طباطبایی و آیت الله معرفت معتقدند: کتابت قرآن در زمان پیامبر و تدوین قرآن بعد از پیامبر بوده است (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ۱۴۱۷: ۱۲/ ۱۱۸-۱۲۱؛ معرفت، التمهید فی علوم

القرآن، ۱۴۲۹: ۱/ ۲۷۸). و برخی دیگر از قرآن پژوهان معاصر مثل مرحوم آیت الله خویی و علامه بلاغی قائل هستند جمع و تدوین قرآن در زمان پیامبر انجام گرفته است (خویی، البیان فی تفسیر القرآن، بی تا: ۲۳۷-۲۵۷؛ بلاغی، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، ۱۴۲۰ق: ۱/ ۵۲-۵۳).

چهار- مصحف امام علی علیه السلام اگرچه در اختیار امامان به ویژه امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام قرار داشته و از آن بهره مند بوده اند، اما توسط آنان انتشار عمومی نیافته است و امامان قرآن موجود در میان مسلمانان را تأیید نموده و مردم را به قرائت و پیروی از آن دعوت کرده اند. کسی در حضور امام صادق علیه السلام عبارتی از قرآن را بر خلاف آن چه دیگران قرائت می کردند، قرائت کرد. امام به او فرمود: «دیگر این گونه قرائت مکن و همان گونه که همگان قرائت می کنند، قرائت نما» (معرفت، التمهید فی علوم القرآن، ۱۴۲۹: ۱/ ۳۳۸-۳۳۹). همان گونه که سیره خود امام علی علیه السلام نیز این گونه بوده است: در دوران عثمان، که میان طرفداران مصاحف صحابه اختلاف شدید رخ داد، طلحة بن عبید الله به مولی امیر مؤمنان عرض کرد: به یاد داری آن روزی را که مصحف خود را بر مردم عرضه داشتی و نپذیرفتند، چه می شود امروز آن را ارائه دهی تا شاید رفع اختلاف گردد؟ حضرت از جواب دادن سرباز زد. طلحة سؤال خود را تکرار کرد. حضرت فرمود: «عمدا از جواب سرباز زد». آن گاه به طلحة گفت: «آیا این قرآن که امروزه در دست مردم است، تمامی آن قرآن است یا آن که غیر از قرآن نیز داخل آن شده است؟» طلحة گفت: البته تمامی آن قرآن است. حضرت فرمود: «اکنون که چنین است، چنان چه به آن اخذ کنید و عمل نمایید، به رستگاری رسیده اید». طلحة گفت: اگر چنین است، پس ما را بس است و دیگر چیزی نگفت (همان، ۱/ ۲۹۸-۲۹۹).

پنج- در بخشی از مقاله آمده: علی علیه السلام به مثابه یکی از چهار منبع «عقل»، «نفس»، «ناطق» و «وصی» تصویر می شود. این مطلب از عقاید خاص اسماعیلیه می باشد و تفسیر و تبیین مخصوص به خود را دارد (سجستانی، کشف المحجوب، بی تا: ۶-۵؛ رازی، اعلام النبوة، ۱۳۹۷: ۱۰-۱۴). اما همان گونه که در این مدخل مورد اشاره قرار گرفته، علی علیه السلام به عنوان قرآن ناطق و وصی پیامبر شناخته می شود.

شش- در بخش دیگری از مقاله چنین آمده: علم عمیق و فوق العاده علی در باب قرآن در منابع قدیم و میانه به خوبی آزموده شده است، اگرچه در کارهای علمی معاصر چنین نیست. این سخن نسبت به منابع اسماعیلیه و اهل سنت که این پژوهشگر در اختیار داشته، می تواند صادق باشد و یک اعتراف است از کسی که نسبت به منابع قدیمی تسلط دارد؛ که گفته: در منابع گذشته فضائل علی علیه السلام بیان شده، هر چند برخی از معاصران کتمان نموده و از بیان آن ها خوداری می کنند. اما اگر این محقق به منابع شیعه رجوع می نمود، کتاب های دانش مندان شیعه از صدر تا کنون، مزین به بیان فضائل امام علی به ویژه علم بی نظیر ایشان نسبت به کتاب خدا می باشد.

۳-۲. اشکالات روشی

برای انجام تحقیقات روش‌های فراوانی وجود دارد که باید در هر تحقیق از روش مناسب آن سود جست و نمی‌توان نسخه واحدی نوشت که تمام تحقیقات از آن پیروی نماید. در این نوشتار بیشتر از روش نقلی تاریخی و روش نقلی برون‌متنی استفاده شده است. اما روش نقلی درون‌متنی در این مقاله مورد توجه قرار نگرفته است در حالی که برای بیان سیمای علی (علیه السلام) در قرآن شایسته بود روش درون‌متنی (درون‌قرآنی) بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

۴-۲. اشکالات ادبی

یک- در بخشی از مقاله آمده: «روایات قدیمی ذهبی حاکی از آن است»، ترکیب روایات قدیمی صحیح نیست و عبارت روایات ذهبی صحیح می‌باشد.

دو- در بخشی دیگر از مقاله آمده: «وظیفه ابلاغ سوره بقره به مردم مکه در نهایت به علی واگذار شد»، در این جا یک اشکال ویرایشی وجود دارد که سوره بقره صحیح نیست و سوره براءت (توبه) صحیح است.

سه- در بخش دیگری آمده: «محمد (صلی الله علیه و آله) پیش‌بینی کرده بود که علی باید برای تأویل قرآن مبارزه کند، همان گونه که برای تنزیل قرآن جنگیده بود»، این سخن اشاره به حدیث پیامبر می‌باشد که فرمود: «علی مع الحق و الحق معه، و هو الإمام و الخلیفة بعدی، یقاتل علی التاویل کما قاتلت علی التنزیل» (ابن عقده کوفی، فضائل امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ۱۴۲۴: ۱۶۸). علی برای تأویل قرآن مبارزه می‌کند همان گونه که من برای تنزیل قرآن جنگیدم. اما در مقاله هر دو مبارزه به علی (علیه السلام) نسبت داده شده است.

۵-۲. اشکالات منبعی

یک- از اشکالات اساسی این مقاله آن است که در هیچ موردی از ارجاعات آن مستندسازی کامل صورت نگرفته است. اگرچه در مواردی به برخی منابع اشاره گردیده است، اما این مقدار کافی نیست و می‌بایست ارجاعات کامل ذکر گردد تا بازیابی و امکان بررسی صحت و سقم آن به راحتی ممکن باشد.

دو- به منابعی که در این مدخل اشاره گردیده است، همگی جزء منابع اسماعیلیه و اهل سنت است و به هیچ یک از منابع شیعه دوازده امامی ارجاعی صورت نگرفته است، در حالی که شایسته بود منابع شیعه نیز مورد تحقیق و استناد قرار می‌گرفت و مقاله از جامعیت بیش‌تری برخوردار می‌گشت. منابع اسماعیلیه که در این مدخل به آن‌ها اشاره شده عبارتند از: کتاب الافتخار و کتاب

المقالید ابو یعقوب سجستانی، کتاب الشواهد و البیان جعفر بن منصور یمنی، کتاب الزینه ابوحاتم رازی؛ هرچند در مورد ابوحاتم رازی دو دیدگاه وجود دارد، برخی ایشان را شیعه اسماعیلی و برخی شیعه دوازده امامی می‌دانند (مهدوی، دایرة المعارف علم و مذهب، ۱۹۹۷: مدخل «ابوحاتم رازی» ذیل «علماء شیعه در غیبت صغری»، ۳۵-۳۶) ولی گویا در این مقاله ایشان در زمره اسماعیلیه به شمار رفته است. و منابع اهل سنت عبارتند از: صحیح بخاری، طبقات ابن سعد، انساب بلاذری و اتقان سیوطی.

نتیجه

دانشنامه قرآن کریم الیورلیمن، دومین دائرة المعارف غربیان پیرامون قرآن می‌باشد اما ضروری است این کتاب از سوی متخصصان قرآنی مورد بررسی و نقد قرار گیرد.

مدخل علی بن ابی طالب علیه السلام که یکی از بهترین مقالات این دانشنامه محسوب می‌شود، از نقاط مثبتی چون آشنایی نویسنده آن با موضوع مقاله، منصفانه بودن و عدم یک‌جانبه‌گرایی برخوردار است. و فضایل زیادی برای علی علیه السلام از دیدگاه شیعه و اهل سنت و صوفیه بیان نموده است. نقدها و نقاط ضعف این مقاله در چارچوب اشکالات ساختاری، اشکالات محتوایی، اشکالات روشی، اشکالات ادبی و اشکالات منعی بیان گردید. عدم جامعیت یکی از اشکالات اساسی این مدخل می‌باشد، به رابطه علی علیه السلام با قرآن تا حدی اشاره شده است، اما درباره رابطه قرآن با علی علیه السلام گویا نیست.

در این مقاله به اختلاف مصحف‌ها اشاره گردیده است، در حالی که اصل قرآن واحد است و اختلافات مصاحف مربوط به ترتیب و تنظیم سوره‌ها، قرائت و چگونگی ضبط برخی کلمات بوده است. در این مقاله آمده، گردآوری قرآن بعد از پیامبر انجام شد. اما در این زمینه در میان قرآن پژوهان شیعه دو دیدگاه وجود دارد؛ گروهی جمع و تدوین قرآن را در زمان پیامبر می‌دانند و گروهی دیگر کتابت را در زمان پیامبر و تدوین را بعد از حضرت می‌دانند.

عدم مستندسازی کامل از دیگر اشکالات این مدخل می‌باشد. اگرچه در مواردی به برخی منابع اشاره گردیده است، اما این مقدار کافی نیست و می‌بایست ارجاعات کامل ذکر گردد. یکی دیگر از اشکالات مهم این است که: منابعی که در این مقاله نام آن‌ها آمده، همگی جزء منابع اسماعیلیه و اهل سنت است و به هیچ یک از منابع شیعه دوازده امامی ارجاعی صورت نگرفته است.

منابع

۱. ابن عقده کوفی، احمد بن محمد، فضائل امیرالمؤمنین (علیه السلام)، قم: انتشارات دلیل ما، ۱۴۲۴ق.
۲. اولیورلیمن، دانشنامه قرآن کریم، ترجمه محمدحسین وقار، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۹۱ش.
۳. بلاغی، محمدجواد، آلاء الرحمان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات بنیاد بعثت، ۱۴۲۰ق.
۴. حسینی، غلام‌احیا، شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی زبان (۱۹۵۰ تا ۲۰۰۶ میلادی)، زیر نظر دکتر محسن الویری و دکتر عباس احمدوند، قم: انتشارات شیعه‌شناسی، ۱۳۸۷ش.
۵. خویی، سید ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
۶. رازی، ابوحاتم، اعلام النبوة، تهران: انتشارات انجمن فلسفه ایران، ۱۳۹۷ق.
۷. رضایی اصفهانی، محمدعلی، مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۷، «مقاله معرفی و بررسی دائرة المعارف قرآن الیورلیمن»، قم، مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی، ۱۳۸۸ش.
۸. سجستانی، ابویعقوب، کشف المحجوب، با مقدمه هنری کربن، بی‌جا: چاپ کتابخانه طهوری، بی‌تا.
۹. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۱۰. گنجی شافعی، محمد بن یوسف، کفاية الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب، تهران: دار احیاء تراث اهل البيت، ۱۴۰۴ق.
۱۱. معرفت، محمدهادی، التمهید فی علوم القرآن. قم: انتشاراتی التمهید، ۱۴۲۹ق.
۱۲. مهدوی، سید ابراهیم، دایرة المعارف علم و مذهب، مدخل «ابوحاتم رازی» ذیل «علماء شیعه در غیبت صغری»، چاپ لندن، ۱۹۹۷م.
۱۳. هاشمی رفسنجانی، اکبر و همکاران، فرهنگ قرآن، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۴ش.